

УДК 343.82 «18/19»
С 84

Вікторія СТРЕМЕЦЬКА
orcid.org/0000-0002-1406-2275

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПАТРОНАТУ у XIX – на початку XX ст.

У статті проаналізовано принципи здійснення постпенітенціарного патронату у XIX – на початку XX ст. Принцип наступності передбачає тісний зв'язок тюремного та посттюремного етапів роботи членів патронажних товариств, принцип індивідуалізації допомоги – розуміння особливостей особистості, умов життя та скоєння злочину, життєвих перспектив звільненого. Важливі також принципи вчасності й добровільності, адресності й доцільності. А принципи конфіденційності, взаємодії різних суб'єктів патронажного руху та інші здатні забезпечити успіх роботи та запобігти рецидиву злочину.

Ключові слова: *постпенітенціарний патронат, патронажне товариство, принцип, наступність, конфіденційність, добровільність, адресність.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на законодавчому рівні визначений порядок взаємодії суб'єктів, розроблена та реалізується технологія патронажу особи, звільненої з пенітенціарної установи. Функціонують заклади, спрямовані на реінтеграцію цієї категорії громадян у суспільство, до патронажної діяльності залучаються представники громадських організацій та волонтери. Незважаючи на це, відсоток рецидивів злочинів залишається значним, натомість кількість реінтегрованих у суспільство – низькою. У зв'язку з цим, актуальним є вивчення історичного досвіду патронату звільнених, зокрема принципів здійснення патронажної діяльності, які були достатньо ретельно обґрунтовані ще у XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Патронат (сьогодні вживається термін «патронаж») звільнених з пенітенціарних установ став предметом цілеспрямованої уваги дослідників ще у другій половині XIX – на початку XX ст. Аналізом практичної діяльності, теоретичним обґрунтуванням процесів патронату у той період займалися П.І. Люблінський

[4], Г.С. Фельдштейн [6], М.Ф. Лучинський [3], І.Я. Фойницький [7], Г.В. Демченко [1] та інші правознавці, суспільствознавці, громадські діячі. Фактично всі зазначені автори з більшим чи меншим ступенем деталізації торкалися принципів здійснення постпенітенціарного патронату. Найдетальніше їх проаналізував юрист, історик, публіцист і педагог Олександр Георгійович Тимофєєв (1867 – після 1917) у праці «Сучасне влаштування у Західній Європі опікунств над звільненими з місць ув'язнення», надрукованій у журналі «Тюремний вісник» у 1893 р. У сучасних працях з проблеми патронажу звільнених [2] увага безпосередньо принципам здійснення цієї діяльності не приділялася, що й зумовило необхідність дослідження теми.

Метою статті – аналіз принципів, на яких ґрунтувався патронат звільнених з виправних закладів у ХІХ – на початку ХХ ст. Завдання статті – проаналізувати й узагальнити погляди дослідників на принципи здійснення постпенітенціарного патронату, виділити основні принципи й розкрити їхню сутність.

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. було вироблено низку принципів роботи зі звільненими в постпенітенціарний період. Глибоко тогочасні дослідники характеризували принцип наступності, сутність якого полягала у тому, що готувати до життя на волі потрібно починати ще в умовах в'язниці. Недаремно технологія роботи з колишнім злочинцем складалася з двох великих етапів: вивчення особистості особи, яка готувалася до звільнення, ще під час її перебування в тюрмі та безпосередньої опіки нею на волі. Основним завданням першого етапу було детальне ознайомлення з особистістю ув'язненого: його духовним світом, умовами злочину, поведінкою в тюрмі, його минулим, періодом, який передував скоєнню злочину; його сімейним та майновим станами, професійними знаннями й навичками. Це, за словами М.Ф. Лучинського, давало можливість «не експериментувати над звільненим із зав'язаними очима, та, за умови правильного ставлення до справи, отримати можливість поставити його в умови, які б найбільше сприяли його виправленню та остаточній реабілітації» [3, 9].

Своєю чергою, кандидат на звільнення, ще перебуваючи у в'язниці, міг ознайомитися з правилами й умовами допомоги, на яку він міг розраховувати після звільнення. Так, наприклад, в англійських в'язницях у кожній камері розвішували правила потрапляння під нагляд товариства патронату. Тюремна адміністрація зобов'язана була різнобічно сприяти цим товариствам у спілкуванні з особами, які готувалися до звільнення. Так, у Данії списки таких ув'язнених надсилалися з тюрем до товариств патронату 4 рази на рік [5, 226]. Адміністрація тюрем мала надати товариству можливість детального ознайомлення з арештантом за всіма дже-релами даних, які вона мала, що, своєю чергою, як полегшувало роботу

товариств патронату, так і могло вберегти його від помилок, небезпек та обману. Важливо, що Стокгольмський міжнародний тюремний конгрес 1878 р., Антверпенський міжнародний конгрес патронату 1890 р. рекомендували членам цих товариств відвідування в'язниць з метою вивчення особистості злочинця та підготовки його до звільнення. Член патронажного товариства, який відвідував тюрму (тюремний опікун), мав зблизитися з арештантом, отримати його довіру, щоб після звільнення останній міг звернутися не до абсолютно чужої людини, якій він змушений буде «відкрити душу» і яка поставиться до нього формально, а до вже знайомої, якій він довіряє. Загалом формальність і бюрократизм вважалися основними ворогами справи патронату звільнених [5, 227]. Начальник місця ув'язнення мав дати звільненому свідоцтво-рекомендацію для подання до будинку працелюбства [3, 7].

Тюремні опікуни мали спеціальний квиток для відвідування пенітенціарного закладу. Крім установлення контакту із засудженими, які готувалися до звільнення, вони також приймали заяви від інших арештантів про надання їм допомоги після звільнення, про допомогу їхнім сім'ям. Після детального знайомства з арештантом ці опікуни робили висновок, чи заслуговує кандидат бути взятим під патронат; у разі позитивного розв'язання питання вони зустрічали його з в'язниці у день звільнення. Отже, кінцевою метою відвідування у тюрмах мав стати висновок про те, якої саме допомоги і в якому обсязі її потребує звільнений. Як бачимо, принцип індивідуалізації допомоги, тобто врахування індивідуальних особливостей та потреб клієнтів при здійсненні патронату, ставився на одне з перших місць.

Перший етап роботи з кандидатом на звільнення мав завершитися не лише підготовкою арештанта до виходу з в'язниці, а й переданням засудженим зароблених ним у тюрмі грошей патронажному товариству, щоб потім отримувати їх частинами (у разі недотримання звільненим умов, на яких надавалася допомога, ці гроші залишалися у товариства); підшукуванням опікуваному потенційного місця роботи або можливостей відправлення його на батьківщину.

Другий етап полягав безпосередньо у веденні патронованого на волі. При цьому багато уваги приділялося роботі з середовищем, куди має повернутися звільнений: вважалося за потрібне боротися проти суспільних недовіри та негативізму стосовно звільнених, докласти зусиль для вилучення з середовища, в якій особа скоїла злочин. У зв'язку з цим доцільною визнавалася організація тимчасових притулків для звільнених, де останні протягом чітко обмеженого терміну (до підшукування роботи) суворо дотримуватимуться дисципліни та режиму, працюватимуть, щоб відшкодувати збитки на своє утримання. Більш доцільним вважалося

розміщення звільнених у приватних осіб або благодійників під відповідальність одного з членів товариства.

О. Тимофєєв також наголошував на важливості такого принципу патронату, як вчасність, сутність якого полягала у тому, що патронат має підтримати звільненого одразу, на перших кроках після виходу з в'язниці, позаяк ці кроки є найважчими. Цей принцип тісно пов'язаний із наступним – принципом добровільності. Учений стверджував, що оскільки патронат – це благодійна діяльність, він має бути вільним, тобто пропонуватися суспільством і прийматися арештантом добровільно; у протилежному випадку на товариство було б покладено безглузду роботу – утримувати на потрібному шляху людину, яка цього не бажає, а в очах арештанта таке піклування нічим не відрізнялось би від поліцейного нагляду. Хоча, треба сказати, що у XIX ст. траплялися спроби обов'язкового патронату, наприклад, у швейцарських кантонах. Так, у Сен-Галлені за законом 1838 р. кожен звільнений з виправної тюрми громадянин кантону потрапляв в обов'язковому порядку під патронат на термін від 3 місяців до 3 років [5, 217]. У 1882 р. законодавчо встановлений обов'язковий патронат за умовно звільненими. При цьому якщо другий вважався дійсно необхідним, то перший – обтяжливим і зайвим як для самого товариства, так і для звільненого. Як зазначав О. Тимофєєв, обов'язкове піклування виявляється можливим лише за умови незначної кількості звільнених [5, 218].

Найбільш ретельно дотримувалися принципу добровільності англійські патронажні товариства. Так, товариство в графстві Суррей у 1849 р. визнало поважними лише 54% звернень з усіх поданих, у 1891 р. – 62% (з 1 445 звернень були задоволені 892). Загалом лише 9% звільнених з англійських місцевих тюрем підпадали під патронат [5, 218].

У той період вважалося, що чим меншою була кількість патронованих, тим якісніше товариство могло виконувати свої завдання, ближче познайомитися з патронованими та краще наглядати за ними. Спрощувалося і ведення справ для таких товариств, позаяк зменшувалася кількість бюрократичних процедур, було простіше знайти і оплачувати приміщення для притулків. Тобто, віддавалася перевага невеликим окружним товариствам. Такі переважали в Німеччині, Швейцарії, Англії. Так, наприклад, за переписом 1888 р. Цюрихський кантон з населенням 339 056 осіб мав одне центральне товариство патронату та 11 окружних з 1 215 членами, інакше кажучи, на кожен округ з 30 000 населення припадало товариство патронату зі 100 членами. З усіх тюрем кантону щорічно звільнялося приблизно 1500 осіб, отже, на кожне товариство в середньому припадало 150 – 160 звільнених. За звітом товариств за 1885/86 – 1890/91 рр., щорічно патронатом користувалися 29 – 39 осіб. У кантоні Невшатель у 1885 р. на кожні 62 мешканці припадав один член патронажного товариства; кількість патронованих дорівнювала 196, на одне товариство

припадало 6 осіб [5, 219]. Завдяки продуманій організації патронажного руху його результати також були вагомими. Так, з 496 осіб, які користувалися опікою Женевського товариства, лише 17 (4%) вчинили повторний злочин, тоді як серед звільнених з тюрем загалом нараховувалося 30 – 40% рецидивістів [5, 219].

За О. Тимофєєвим, патронат – це допомога людині, яка перебуває у надзвичайно важкому становищі, тому ця допомога не повинна перевищувати найбільш необхідного, щобільше, під опікою товариств перебувають здебільшого дорослі люди, опіка над якими може виправдовуватися лише винятковими обставинами. Отже, бачимо ознаки наявності принципу адресності, хоча і без вживання цього терміна, який означає зараз надання такого обсягу допомоги її отримувачу, який є дійсно потрібним, щоб у клієнта не нагромаджувався надлишок ресурсів. Дослідники наголошували, що неможливо визначити не лише обов'язкового обсягу, а й терміну піклування – він цілком залежить від умов кожного окремого випадку, характеру, віку, професії патронованого (принцип гнучкості як обсягу, так і часових меж патронату). О. Тимофєєв наполягав на тому, що чим молодшим є клієнт товариства, тим тривалішою може бути опіка над ним. Оптимальним періодом автор пропонував вважати термін від кількох місяців до року (наприклад, цей термін дорівнював 2 – 12 місяців в штаті Массачусетс). У випадку більш тривалої опіки доводиться витрачати надто великі суми грошей, багато часу, що не йде на користь клієнту, з одного боку, і створює ілюзію наявності привілеїв для тих, хто сидів у в'язниці, порівняно з іншими клієнтами, з іншого [5, 217].

Розмірковуючи над принципом доцільності при наданні допомоги, слід зазначити, що найбільш недоречним є метод надання грошової допомоги. Цей метод не користувався популярністю, позаяк отримані гроші часто використовувались колишнім арештантом абсолютно не на те, для чого виділялися. Відмінною рисою більшості звільнених, як зазначає О. Тимофєєв, були легковажність і звичка витрачати гроші без думки про майбутнє. У зв'язку з цим, більшість патронажних товариств зробили висновок, що добра порада та рекомендація є набагато кориснішими. Тому у звітах багатьох товариств говорилося, що гроші видавалися лише за особливими рекомендаціями, коли товариство було впевнене у правильності їхнього витрачання. Так, наприклад, невеличка грошова допомога, надана французьким товариством патронату департаменту Сіни і Марни, становили 20 – 50 франків і була надана 6 патронованим з 84, тобто 7%; 26 осіб (38,8%) тоді отримали від 1 до 2 франків [5, 230]. Найбільш доцільним серед усіх методів підтримки вважалося працевлаштування.

Ще одним важливим принципом патронажної діяльності був принцип взаємодії суб'єктів, представленості якомога ширшого кола громадськості у патронажній діяльності. До складу товариств патронату намага-

лися залучити представників всіх верств населення: «члени товариств мають вербуватися в усіх класах і професіях, забезпечуючи сприяння не лише хазяїв-промисловців, але й майстрів, робітників і різноманітних установ» [5, 220]. Особливо цінним для патронату було сприяння особам судового відомства, тюремної адміністрації та вищої місцевої влади, яким щоразу частіше доводилося зустрічатися з арештантами. Так, наприклад, першим головою Марсельського товариства патронату був суддя цивільного суду, а заступник прокурора та директор тюремного округу – його членами. У товаристві патронату округу Дрьо (Dreux) у Франції головою був супрефект, членами – прокурор і мирові судді. При цьому їхня участь у діяльності патронажного товариства була не офіційним призначенням, а їхнім власним бажанням, влада їх лише рекомендувала, а не примушувала. Такі особи могли не робити членських внесків. Однак у деяких місцевостях, як, наприклад, у кантоні Невшатель, директор тюрми та тюремний священик вважалися обов'язковими членами патронату.

Одним із найважливіших вважався принцип конфіденційності. У працях фахівців зазначалося, що розголошення відомостей з довідок про судимість або з паперів, що містилися в поліції, про осіб, звільнених з місць ув'язнення, суттєво ускладнює діяльність патронату та перешкоджає пошуку роботи для цих осіб, і, відповідно, є причиною скоєння ними нових злочинів. Важливість збереження конфіденційності інформації постійно обговорювалася на міжнародних конгресах патронату. Так, у 1890 р. на конгресі в Антверпені зазначалося, що основною перешкодою, яка заважає пошуку роботи і є, отже, визначальною причиною повторення злочину, виступає безперешкодне і легке розповсюдження приватними особами даних, що містяться у довідках про судимість або в паперах поліції.

У працях фахівців з проблем патронату XIX – початку XX ст. простежуються також такі принципи: відповідність патронату традиціям, звичаям, законодавству кожної країни; принцип централізації, сутність якого у тому, що патронажні організації окремої країни об'єднувалися центральними установами, які повинні між собою спілкуватися на міжнародному рівні для розвитку патронажної справи, з одного боку, а також полегшення патрунування іноземців, сприяння поверненню їх на батьківщину, з іншого.

Висновки. Таким чином, дослідники XIX – початку XX ст. виокремили такі принципи здійснення постпенітенціарного патронату. Принцип наступності передбачав тісний зв'язок тюремного та посттюремного етапів роботи членів патронажних товариств, залежність змісту другого від якості виконання першого. Відповідно до принципу індивідуалізації допомоги, при підборі методів роботи зі звільненими відштовхувалися від чіткого розуміння особливостей клієнтів, детального вивчення умов, що

спричинили скоєння злочину, знання життєвих перспектив звільненого. Важливими вважалися принципи вчасності й добровільності, при цьому малися на увазі як добровільне звертання звільненого за допомогою, так і добровільність членства у патронажному товаристві, хоча деякі автори наполягали на обов'язковості участі у роботі товариств патронату членів тюремної адміністрації. Тісно взаємопов'язаними були принципи адресності й доцільності, відповідно до яких звільнений мав отримати конкретну, призначену саме йому допомогу безпосередньо у тому обсязі, що був необхідним. Визнавалася необхідність гнучкості як щодо обсягів, так і щодо термінів надання допомоги. Найменш доцільним методом вважали надання грошової допомоги, найбільш доцільним – працевлаштування. У принцип конфіденційності тогочасні вчені вкладали такий зміст: розголошення інформації, яка була доступною тюремній адміністрації, поліції або патронажному товариству, приводила до суттєвих ускладнень у процесі допомоги, і могла спричинити як наслідок рецидив злочину. Принцип взаємодії мав забезпечити присутність у складі патронажного товариства представників різних професій, органів влади, інших державних і недержавних установ, передбачав обмін досвідом між різними країнами, проведення конференцій, з'їздів представників патронажного руху тощо.

До **перспективних напрямів досліджень** у цій сфері належить детальне дослідження таких аспектів теми: ефективність діяльності при тулків для звільнених з пенітенціарних закладів, взаємодія діяльності суб'єктів патронажного руху, умови ефективності патронажної діяльності, її вплив на різні категорії звільнених.

Література

1. Демченко Г.В. Общества патроната – их возникновение и распространение, устройство и деятельность / Григорий Васильевич Демченко. – Б.М. : Б.и., [1919], 23. – 19 с.
2. Довідник для засуджених: актуальні питання законодавства, що стосуються осіб, які відбувають покарання та звільняються з місць позбавлення волі / В.А. Макогончук, Р.А. Чайка, А.В. Скіць. – Луцьк, 2009. – 119 с. ; Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх : методичний посібник / В.М. Вовк, Т.В. Журавель, В.М. Калівошко та ін. ; за заг. ред. Т.В. Журавель, Ю.В. Пилипас. – К. : «Версо-04», 2012. – 168 с. ; Стремєцька В. Методи діяльності товариств патронату звільнених з пенітенціарних установ у XIX – на початку XX ст. / В.О. Стремєцька // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Випуск 28. – Ужгород, 2013. – С. 161 – 165. ; Стремєцька В.О. Організація постпенітенціарного патронату в Російській імперії у XIX – на початку XX ст. / В.О. Стремєцька // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2014. – Вип. 17. – С. 171 – 178. ; та ін.

3. Лучинский Н.Ф. Правила патроната над тюремными выпущенниками / Николай Федорович Лучинский. – СПб., 1912. – 43 с.
4. Люблинский П.И. На смену старого права : Сборник статей по вопросам текущей правовой жизни / Павел Люблинский. – Петроград : Типо-лит. Руманова, 1915. – 440 с.
5. Тимофеев А. Современное устройство в Западной Европе попечительства над освобождаемыми из мест заключения / Александр Георгиевич Тимофеев // Тюремный вестник. – 1893. – № 6. – С. 209 – 239.
6. Фельдштейн Г.С. Патронат. Его необходимость и принципы организации / Григорий Самуилович Фельдштейн. – СПб. : Сенатская типография, 1900. – 56 с.
7. Фойницкий И. Патронат в России и за границей / Иван Яковлевич Фойницкий // Вестник Европы. – 1878. – Февраль. – С. 640 – 671.

References

1. Demchenko G.V. Obshhestva patronata – ih vzniknovenie i rasprostranenie, ustrojstvo i deyatel'nost (*Societies of patronage – their appearance and distribution, arrangement and activities*), B.m., B.g [1919], 23, 19 p. [in Russian]
2. Dovidnyk dlia zasudzhennykh: aktualni pytannia zakonodavstva, shcho stosiutsia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia ta zvilniaiutsia z misty pozbavlennia voli / V.A. Makohonchuk, R.A. Chaika, A.V. Skits (*Guide for prisoners: issues of law related to persons serving a sentence and released from prison*), Luts'k, 2009, 119 p. [in Ukrainian] ; Pidhotovka do zvilnennia osib, yaki vidbuvaiut pokarannia u vydi obmezhennia abo pozbavlennia voli na pevnyi strok, u tomu chysli nepovnolitnykh : metodychnyi posibnyk / V.M. Vovk, T.V. Zhuravel, V.M. Kalivoshko ta in. ; za zah. red. T.V. Zhuravel, Iu.V. Pylypas (*Preparing for releasing persons serving a punishment of restraint of liberty or imprisonment ones, including juvenile: handbook*), K., 2012, 168 p. [in Ukrainian] ; Stremetska V. Metody diialnosti tovarystv patronatu zvilnennykh z penitentsiarnykh ustanov XIX – na pochatku XX st. / V.O. Stremetska (*Methods of activity of patronage societies for released from penitentiaries in the XIXth – early XXth century*), Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota», Vypusk 28, Uzhhorod, 2013, pp. 161 – 165 [in Ukrainian] ; Stremetska V.O. Orhanizatsiia postpenitentsiarnoho patronatu v Rosiiskii imperii u XIX – na pochatku XX st. / V.O. Stremetska (*Organization of a post-penitentiary patronage in the Russian Empire in the XIXth – early XXth century*), Pedahohichniy dyskurs : zb. nauk. prats / hol. red. I.M. Shorobura, Khmelnytsky, 2014, Vyp. 17, pp. 171 – 178 [in Ukrainian] ; ta in.
3. Luchinskij N.F. Pravila patronata nad tiuremnimi vipushchennikami / Nikolaj Fedorovich Luchinskij (*Rules of patronage over the released from prisons*). Spb., 1912, 43 p. [in Russian]
4. Liublinskij P.I. Na smenu starogo prava : Sbornik statej po voprosam tekushhej pravovoj zhizni / Pavel Isaevych Liublinskij (*To replace of the old law: A collection of articles on current legal life*), Petrograd, 1915, 440 p. [in Russian]
5. Timofeev A. Sovremennoe ustrojstvo v Zapadnoy Evrope popechitelstv nad osvobozhdaemyimi iz mest zaklyucheniya / Aleksandr Georgievich Timofeev

(*Modern organization of patronage for released from prison in Western Europe*), Tyuremnyiy vestnik, 1893, № 6, pp. 209 – 239. [in Russian]

6. Feldshtein G.S. Patronat. Ego neobhodimost i principy organizacii / Grigorij Samuilovich Feldshtein (*Patronage. Its necessity and principles of the organization*), Spb., 1900, 56 p. [in Russian]

7. Fojnickij I. Patronat v Rossii i za granicej / Ivan Jakovlevich Foinickij (*Patronage in Russia and abroad*), Vestnik Evropy, 1878, fevral, pp. 640 – 671. [in Russian]

Стремецкая Виктория. Принципы осуществления постпенитенциарного патроната в XX – начале XX в. В статье проанализированы принципы осуществления постпенитенциарного патроната в XIX – начале XX в. Принцип преемственности предусматривал тесную связь тюремного и посттюремного этапов работы членов патронажных обществ, принцип индивидуализации помощи – понимание особенностей личности, условий жизни и совершения преступления, жизненных перспектив освобожденного. Важными считались принципы своевременности и добровольности, адресности и целесообразности. Способными обеспечить успех работы и предотвратить рецидив преступления были принципы конфиденциальности, взаимодействия разных субъектов патронажного движения и другие.

Ключевые слова: постпенитенциарный патронат, патронажное общество, принцип, преемственность, конфиденциальность, добровольность, адресность.

Stremetska Victoriya. Principles of post-penitentiary patronage in the XIXth – early XXth century. In the article the principles of a post-penitentiary patronage in the XIXth – early XXth century are analyzed. The principle of continuity provided close relationships between prison and post-prison stages in the activity of memberships of patronage societies. The principle of individualization of care meant understanding of the individuality, conditions of living and crime, life prospects of the discharged persons. Principles of voluntariness and timeliness, targeting and appropriateness were considered to be important. Principles of confidentiality, of interaction of different subjects of patronage movement and others were able to ensure success of the work and to prevent recidivism.

Key words: post-penitentiary patronage, patronage society, principle, continuity, confidentiality, voluntariness, targeting.

Одержано 01.02.2016